

Yrket och hantverk som försvinner

Stenhuggarmästare Fredrik Johansson berättar

Att arbeta med sten är ett gammalt yrke. Granit utnyttjades tidigt i försvarsanläggningar. Kalksten och sandsten i annan arkitektur. Sedan gammalt har sten i mer eller mindre bearbetat skick använts till husgrunder, trappor och broar. Under 1800-talets senare hälft uppstod en stenindustri i stor skala först i Blekinge sedan i Halland och Bohuslän främst på grund av ökad export. Ute i Europa växte genom industrialiseringen behovet av sten till kanaler, dockor och hamnar. Den stora efterfrågan kom när man i de växande storstäderna började använda huggen gatsten i stället för kullersten. Då blev Bohuslän centrum för gatstensindustrin.

I början av 1900-talet fanns det omkring 14.000 stenarbetare i Sverige. Under första världskriget blev det stopp för exporten, och tusentals stenhuggare blev arbetslösa. Nästa stora kris kom på 30-talet. Därmed var det slut med storhetstiden för stenindustrin. Nu har andra material ersatt sten och stenhuggaryrket är ett yrke, som håller på att försvinna. Stenhuggarmästare Fredrik Johansson i Bor har varit med om både goda och dåliga tider. Han har kämpat med graniten i Halland och Bohuslän och gnejsen i Småland. Ännu vid 82 års ålder tar han gärna fram sina verktyg och hugger en och annan grindstolpe. Han berättar här själv om sitt liv och sitt yrke.

Jag föddes 1895 i Söndrum utanför Halmstad, men mina föräldrar kom från Voxtorp. Min far hette Karl Johansson och var från Källaremoen och min mor Inga var från Bogagård. Far kom till Halland 1888, när det var svårt att få arbete hemma i Småland. Han blev stenhuggare i Söndrum och så småningom förman. Redan när jag var 9–10 år brukade jag ta kaffekorgen så fort jag kom från skolan och knata ner till far med eftermiddagskaffe. Sen stannade jag där och hjälpte till med vad jag kunde tills far gick hem, och det kunde ofta dröja till niotiden. När jag slutat skolan började jag arbeta i stenbrottet. Det gjorde mina tre bröder också. Det fanns inte mycket annat att välja på. Nästan alla pojkar i samhället blev stenarbetare. Jag började med att slå bredkilshål för fem öre hålet. En van stenhuggare behövde 70–80 slag för ett hål, men för en liten pojke gick det åt många gånger fler. Sedan fick jag pröva på borrar och lära mig slå gatsten. Det tog ett par år innan man hade lärt sig yrket.

Det var liv och rörelse i Söndrum på den tiden. På en sträcka av ungefär en kilometer fanns tre schakt, två för gatsten och ett för kantsten och byggnadssten. När blocken på 10–20 kubikmeter sprängts loss, gick de med linbana till 14 stycken klyvningsmaskiner. De fanns i en byggnad som kallades »Vita huset», för det var alldeles gråvitt inuti av stendamm. Ämnena kördes ut på räls till stenhuggarna, som bearbetade dem med putshammare och mejsel och såg till att de fick de mått de skulle ha. Måtten hade vi utmärkt på en trästicka. Smågatsten skulle vara 14–16 centimeter. De kallades för ettöringar, för vi fick lite mer än ett öre styck för dem. Hamburgare var 12–15×24–26 centimeter. Andra benämningar var engelsmän och paddor. Sommar som vinter stod vi utomhus. Vi hade bara enkla skärmar som skydd mot blåst och regn.



*Fredrik Johansson hugger en kant med hammare och kantjärn.
Foto: Paul Ullerås*

När första världskriget bröt ut blev det snart stopp för exporten, och de flesta stenhuggarna blev arbetslösa. Det enda som erbjöds var en del nödhjälpsarbeten. Jag arbetade ett par år på verkstad i Halmstad. Under åren 1922–1927 var jag rallare på järnvägsbygget Åmål–Årjäng. Då träffade jag min blivande fru Elsa och vi gifte oss 1928. Samma år fick jag åter anställning som stenhuggare vid Lysekil i Bohuslän. Exporten hade kommit igång igen, och det var full fart på gatstenshuggningen. Fram på 30-talet blev det kris igen med många arbetslösa. Mina bröder Gustav och Nils hade fått anställning som stenhuggare hos Fritjof Johansson i Bor. 1936 flyttade jag också dit och började arbeta hos honom. Han hade då 7 anställda.

På västkusten hade jag arbetat med granit. Nu blev det gnejs och det är lite annorlunda. Graniten spricker lätt och jämnt men gnejsen är segare. Den kan vara svårspäckad som vresigt trä. Ibland finns det sticks d.v.s. små sprickor, som är så tätta att man knappt kan se dem. Fritjof Johansson hade köpt ett berg vid Stora Klo, som var 30×40 meter och utnyttjades till ett djup av 4 meter. Där högg vi kantsten, grindstolpar och trappsten. Vi började med att sätta tre hål i rad upp till två meter djupa. En man höll i borret och två man slog med slägga. Vi fyllde i lagom mängd bergkrut i hålen, som tändes elektriskt för att de skulle gå samtidigt. Då fick man en 12–15 meter lång spricka i berget. Från den sköt vi sedan loss lagom stora block. För att flytta ut blocken användes minkrut. Vi hållde upp till 8 kg minkrut i sprickan, fyllde på med stensmjöl och tände med

stubin. Blocket flyttades då ut 3–4 meter. En gång fick vi loss ett block på ungefär 3×3×4 meter. Blocken kilades i mindre bitar med bredkål. För att vidga sprickan användes plur, små kilar som man flyttade tills blocket sprack. Kantstenen skulle vara 25×30 centimeter och längden minst 50 centimeter. Kanten gjordes med kantjärn och sidorna jämnades med pikmejsel. Gällde det en grindstolpe skulle ytan vara slät, och då fick man använda gradhammare med olika grovlek. Grad ett är den grövsta. Grad fyra har taggar små som knapphålshuvuden.

År 1940 övertog mina bröder och jag Fritjof Johanssons rörelse. Snart började berget vid St Klo ta slut. Vi fick leta efter små bergknutor här och var. De bästa var vid Högamålen och Julosten. Vintertid måste vi ta andra jobb på fabrik eller i skogen. 1940–42 arbetade vi på åbrobygget i Värnamo. Där var vi sju stenhuggare. Stenen, som var gnejs, kom från Bergdal i Hillerstorp. Det var ett roligt arbete men farligt och slitsamt. Det var stränga vintrar och kallt att cykla mellan Bor och Värnamo.

Det är ett riskfyllt arbete att vara stenhuggare. Min far råkade ut för en olycka och bröt en arm och båda benen. Ett ben måste amputeras. Själv har jag varit illa ute många gånger. Jag har fått splitter i ögonen, varit nära att få block över mig och en gång höll jag på att störta ner 25 meter i ett schakt. Men jag har haft tur och klarat mig från skador. Och trots alla risker och allt slit har det varit roligt att arbeta med sten.

Paul Ullerås